

Podrška i pomoć žrtvama

DR MILAN ŠKULIĆ*

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima

Uradu se razmatraju osnovne krivičnoprocesne mogućnosti poboljšanja položaja žrtve (oštećenog) krivičnim delima povezanim sa trgovinom ljudskim bićima. Posebno su analizirana pitanja koja se odnose na teorijsko utemeljenje potreba da se poboljša položaj oštećenog u krivičnom postupku, međunarodno-pravne obaveze iz kojih proizilazi taj imperativ, sumarnu analizu zakonske regulative koja se odnosi na lakše dokazivanje delikata organizovanog kriminaliteta kao jednog od kriminalnih generatora trgovine ljudskim bićima, kao i normativne mogućnosti postojeće (domaće i komparativne) krivične procedure u odnosu na sprečavanje sekundarne viktimizacije, te zaštitu svedoka.

Ključne reči: žrtve trgovine ljudskim bićima, organizovani kriminalitet, krivični postupak, viktimizacija.

Uvodna razmatranja o teorijskim viktimološkim stavovima o potrebi poboljšanja položaja žrtve u krivičnom postupku

Savremene viktimološke koncepcije se između ostalog, posebno zalažu za potrebu poboljšanja položaja žrtve, odnosno oštećenog u krivičnom postupku. Takve ideje su motivisane prvenstveno humanim razlozima potrebe da se žrtva efikasno zaštiti, ali one imaju i jedno funkcionalno značenje,

jer se tako suštinski omogućava i bolje, te efikasnije vođenje krivične procedure. Tako na primer, kada je oštećeni istovremeno i žrtva krivičnog dela, njegova "nemotivisanost" za vođenjem postupka je često plod postojanja straha od sekundarne viktimizacije tokom same procedure, tako da u takvim slučajevima oštećeni (žrtva) procenjuje da je za njega manji gubitak nezadovoljenje zahteva pravčnosti, u odnosu na zlo (pre svega emotivno odnosno psihičko), koje bi doživeo u samom postupku. Ovo se može ilustrovati i jednim klasičnim primerom koji se odnose na studije žrtava (*Victimization surveys*). Intervjuisane žrtve zločina u kanadskom gradu Torontu su izjavljivale da je njihova patnja zbog krivičnih dela kojima su viktimizirane, bila samo znatno uvećavana prijavljivanjem krivičnih dela policiji.¹

Viktimizacija (*victimizing, victimisation*) označava proces nastajanja žrtvom, dok se samo stanje kad je neko postao žrtva naziva viktimiziranost (*victimizirt, victimise*), pri čemu se primarna viktimizacija odnosi na postajanje žrtvom izvršenja krivičnog dela, dok sekundarna viktimizacija predstavlja pooštavanje primarne viktimizacije kroz negativnu reakciju socijalne sredine i kroz pogrešnu reakciju organa krivičnog gonjenja.² Ako društvo nije svojim pravnim sistemom uspeo da spreči primarnu viktimizaciju, ono mora da iznađe načine eliminisanja, ili bar svođenja na minimum sekundarne viktimizacije. U jednom izveštaju

1 Nettler, G. (1978) *Explaining crime*, Nex York: McGraw-Hill Book Company, str. 94.

2 Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd, str. 49.

* Dr Milan Škulić je docent za krivično procesno pravo i kriminalistiku na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

(studiji) veoma uglednog finskog Instituta za izučavanje kriminaliteta o istraživanju transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, se između ostalog,³ prilikom objašnjenja opštih razlika između nacionalnih zakonodavstava, ističe kao problem i postojanje različitih procesnih rešenja u raznim državama, počev od uslova za započinjanje krivičnog gonjenja, pa do postojanja principa legaliteta, odnosno oportuniteta krivičnog gonjenja.⁴ Neophodno je odgovarajućom saradnjom na međunarodnom nivou sprečiti da postojeće pravnotehničke razlike ne budu uzrok pogoršanja položaja žrtve i svedoka u krivičnom postupku.

U nekim rešenjima međunarodnopravnih akata se, između ostalog, utvrđuje obaveza države da u skladu sa objektivnim mogućnostima, saraduje sa nevladinim i drugim sličnim organizacijama koje se bave zaštitom žrtve. Takva saradnja zaista može da bude plodotvorna po položaj žrtve u postupku. U mnogim državama se osnivaju posebni centri za zaštitu žrtava kriminaliteta. Takva je na primer služba za pomoć žrtvama u SAD, koja je između ostalog posebno fokusirana na pomoć naročito osetljivim kategorijama žrtvama, što se ispoljava na lokalnom, državnom i nacionalnom nivou.⁵ Služba obezbeđuje pomoć žrtvi radi prevazilaženja traume koju je viktimizacijom doživela, što je posebno karakteristično za žrtve silovanja i drugih akata seksualnog nasilja, naročito kada su žrtve tinejdžeri, a pored toga, služba je aktivna u obezbeđivanju pravne pomoći žrtvama tokom njihovog učestvovanja u krivičnom postupku.⁶

Uticajni viktimolozi se, analizirajući položaj žrtve kriminaliteta u okviru pravnog sistema, između ostalog, fokusiraju na položaj žrtve u krivičnom postupku, ističući da u opštem smislu, kada žrtva jednom prijavi krivično delo policiji, ona uglavnom nije svesna svoje uloge u postupku, niti uticaja na to da li će ili neće doći do krivičnog gonjenja, a zavisna je od policije i tužioca u pogledu dobijanja informacija, koje prima u sasvim maloj količini.⁷ Da bi se poboljšao tretman žrtve u krivičnom postupku, Ujedinjene Nacije, Savet Evrope i Evropska radna grupa za podršku žrtvama smatraju da su potrebna

poboljšanja u sledećem: a) obezbeđivanje žrtvi informacija koje se odnose na krivični postupak, b) dopuštanje žrtvi da bude saslušana; c) obezbeđivanje žrtvi pravne pomoći tokom krivičnog postupka; d) minimiziranje svih neprijatnosti koje se pričinjavaju žrtvi i maksimiziranje lične bezbednosti žrtve; e) izbegavanje nepotrebnog odlaganja (u odnosu na vođenje krivičnog postupka).⁸ Mnogi uticajni kriminolozi ističu neophodnost da pravni sistem više teži ostvarenju kompenzacije žrtve krivičnog dela.⁹ Viktimološka teorija se posebno zalaže za iznalaženje načina za materijalnu kompenzaciju žrtvi, koju treba prvenstveno (primarno) obezbediti od učinioca krivičnog dela, ali ako to nije moguće (supsidijarno), nju bi morala da obezbedi država. U tom se smislu formuliše sledeći predlog, koji se zasniva i na nekim međunarodnopravnim aktima koji doduše još nemaju obavezujući karakter,¹⁰ tako da su ta u suštini dobra rešenja još uvek relativno retko konsekventno primenjena u pozitivnim pravnim sistemima.¹¹ Ako kompenzacija nije u potpunosti moguća od učinioca krivičnog dela ili iz drugih izvora, država će obezbediti finansijsku nadoknadu: a) žrtvama koje su usled izvršenog teškog krivičnog dela pretrpele ozbiljnu telesnu povredu, ili oštećenje fizičko ili mentalno zdravlja; b) porodici, posebno licima koja su zavisna od osobe koja je usled viktimizacije umrla ili fizički ili mentalno onespособljena. Težnje ka stvaranju normativnih mogućnosti kompenzacije žrtve su još uvek pretežno deklarativnog karaktera, pa je tako na primer, Kraljevska komisija za krivično pravosuđe Engleske i Velsa zaključila da je potrebno poboljšati položaj žrtve i svedoka u postupku, te da je neophodno razviti senzitivitet krivičnog pravosuđa u odnosu na potrebe i interese žrtve, mada tehnički posmatrano u engleskom pozitivnom pravu žrtva nema standardan položaj u krivičnom postupku, a kompenzacija se dosuđuje samo u relativno minornim slučajevima.¹² Inače kada je reč o položaju žrtve u engleskom krivičnoprocesnom sistemu, značajno je zapažanje prema kome se on odlikuje postojanjem sledećeg paradoksa: s jedne strane, žrtva ima krucijalnu ulogu u pogledu pri-

3 Studija je uglavnom posvećena materijalnom pravu.

4 Joutsen, M. (1998) "Surveying Transnational Organised Crime" u: *The Heuni Report on Organised Crime Around the World*, Proceedings of the International Conference, Rome: Istat Unirti, str. 271.

5 U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, *From Pain to Power*, September, 1998, str. 16–17.

6 Ibidem.

7 Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, New Delhi: Sage Publications, str. 129.

8 Ibid., str. 130.

9 Conkin, J. E. (1981) *Criminology*, New York: Macmillan Publishing CO. Inc., str. 442 – 443.

10 Section A6 of the UN Resolution.

11 Mawby, R. I., Walklate, S. op. cit. str. 148.

12 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F. M. (1993). (deo koji je pisao Smith, A. T. H.), *Criminal Procedure Systems in the European Community*, London, Brussels, Dublin, Edinburgh: Butterworths, str. 81.

javljanja krivičnog dela policiji, tj. u odnosu na otkrivanje krivičnog dela, dok s druge strane, postoji kontradiktornost, da se njoj u krivičnom postupku priznaju prava u sasvim malom obimu.¹³

Međunarodnopravna osnova zaštite žrtve u krivičnom postupku

Zaštita žrtava se garantuje u opštem smislu, ali se to posebno odnosi na žrtve koje se smatraju posebno ranjivim, gde svakako spadaju žrtve krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima. U nekim zakonodavstvima se određeni tipovi žrtava svrstavaju u posebnu kategoriju "nemoćnih" žrtava krivičnih dela. Na primer, izraelsko krivično zakonodavstvo takve žrtve definiše na sledeći način:¹⁴ "svako ko je s obzirom na svoj uzrast, bolest, fizičku ili mentalnu onesposobljenost, intelektualnu nesposobnost, ili bilo koji drugi faktor, nesposoban da preuzme odgovornost za sopstvene dnevne potrebe, zdravlje ili bezbednost."¹⁵ Navedena definicija se prvenstveno odnosi na decu kao žrtve, ali ona u širem smislu obuhvata i druge kategorije posebno ranjivih žrtava, među koje se mogu svrstati i žrtve trgovine ljudskim bićima, koje su pored toga, često i maloletne. U *Deklaraciji o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti*,¹⁶ pojam žrtve se definiše na sledeći način: "Žrtva" označava lice koje je pojedinačno ili kolektivno pretrpelo štetu, uključujući fizičko ili mentalno povređivanje, emotivnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona država članica, što se odnosi i na zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti. Prema dopunjujućoj odredbi prethodne definicije, žrtvom se može smatrati svako ko ispunjava opšte uslove, bez obzira da li je učinilac dela identifikovan, ili nije, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak i da li je proglašen krivim i bez obzir na stepen njegovog

srodstva sa žrtvom. Termin "žrtva" obuhvata po potrebi i blisku porodicu i lica koja žrtva direktno izdržava, kao i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji.

Prava žrtve u krivičnom postupku se smatraju jednim segmentom ukupnog korpusa ljudskih prava i sloboda, što je u skladu i sa koncepcijom o temeljnim ljudskim pravima, koja su poslednjih decenija 20. veka postala nezaobilazni deo međunarodnog javnog prava, čije su norme skoro revolucionarno razvile međunarodnopravno povezivanje.¹⁷ Prema žrtvama treba postupati sa saosećanjem i uz poštovanje njihovog dostojanstva, a one imaju pravo da se žale sudskim organima i da dobiju naknadu za štetu koje su pretrpele na način predviđen nacionalnim zakonodavstvom. Treba ustanoviti i pojačati, ako je to potrebno, pravne i administrativne mehanizme koji omogućavaju žrtvama da dobiju odštetu preko zvaničnih ili nezvaničnih procedura koje su brze, pravedne, jevtine i pristupačne. Žrtve treba da budu upoznate sa pravima koja su im priznata da bi nastojala da pomoću tih sredstava dobiju odštetu. Danas mnoga zakonodavstva omogućavaju da žrtva, odnosno oštećeni u skladu sa određenim procesnim mehanizmima može steći odštetu supsidijarnog tužioca, ali postoje i pravni sistemi u kojima to nije moguće. Tako na primer, u Belgiji uopšte nije moguće privatno krivično gonjenje, odnosno u svojstvu oštećenog kao tužioca, već postoji monopol javne optužbe, s tim da za neka krivična dela krivično gonjenje ne može da se započne bez prethodnog zahteva oštećenog, ali pri tom predstavnik javne optužbe nije dužan da i tada započne krivično gonjenje.¹⁸ Daleko je bolje rešenje portugalskog Zakonika o krivičnom postupku, prema kome žrtva (oštećeni) ima veoma dobar krivičnoprocesni položaj. On se u postupku označava kao "asistente" i predstavlja veoma karakterističnog subjekta za portugalsko krivičnoprocesno pravo. Naime, on ima pravo da saraduje sa državnim tužiocem tokom postupka, ali može i nezavisno od njega da podnosi svoj optužni akt i što je posebno važno, on ima pravo, da nezavisno od stava javne optužbe, ulaže žalbu protiv sudske odluke.¹⁹ Slično ovome i

13 Bailey, S. H., & Gunn, M. J. (1996) *The modern English Legal System*, London: Sweet & Maxwell, str. 781 – 782.

14 Penal Act, 1977, Article 1: Injures to Minors and the Helpless.

15 Grupa autora - Investigations and Prosecutions Division, Investigations Department, Israel Police Headquarters: *Israel Police Care for the Victims of Crime*, Innovation - Exchange, Israel Ministry of Public Security, br. 8, Summer 2000, Jerusalem, str. 16.

16 Preporučena za usvajanje od strane 7. kongresa UN za sprečavanje zločina i postupanje prema prestupnicima, održanog u Milanu od 26. avgusta do 6. septembra 1985. i usvojena od strane Generalne skupštine UN, Rezolucijom 40/34 od 29. novembra 1985. Ne podleže ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

17 Doehring, K. (1999) *Völkerrecht*, Heidelberg: C. F. Müller Verlag, str. 413.

18 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne H. H., Cauley, F. M. (1993), (deo koji je pisao Van den Wyngaert, C.) *Criminal Procedure Systems in the European Community*, London, Brussels, Dublin, Edinburgh: Butterworths, str. 16–17.

19 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne H. H., Cauley, F. M., (deo koji su pisali De Figueiredo Dias, J., Antunes, M. J.) op. cit, str. 321.

u Španiji je uloga oštećenog nešto izraženija nego u drugim kontinentalnim krivičnoprocesnim sistemima, jer on u toj zemlji u pogledu dela koja se gone *ex officio* može ne samo da inicira vođenje krivičnog postupka, već vrši i funkciju krivičnog gonjenja paralelno sa državnim tužiocem.²⁰

Žrtve treba da budu obavestene o njihovoj ulozi i mogućnostima žalbe, o datumima i odvijanju postupka, te ishodu njihovog slučaja. Ukoliko nije moguće da se od učinoca dobije potpuno obeštećenje ili iz drugih izvora, države treba da se trude da žrtvi obezbede finansijsko obeštećenje i to posebno: a) žrtvama koje su kao posledicu ozbiljnih krivičnih dela pretrpele telesno oštećenje ili značajan napad na svoj fizički ili moralni integritet; b) porodici žrtve, a naročito licima koja su izdržavala one osobe koje su umrle ili posle viktimizacije postale fizički ili mentalno nesposobne. Države treba da podstiču stvaranje, jačanje i širenje nacionalnih fondova za obeštećenje žrtava. Žrtve moraju dobiti potrebnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć preko opštih državnih organa. Na žalost, tokom komparativno-pravne analize uočili smo da su veoma retka zakonodavstva koja zaista omogućavaju da državni organi *oficijelno* obezbede obeštećenje žrtvi, tako da norme tog karaktera ne postoje ni u većini najrazvijenijih i ekonomski najsnažnijih država sveta, što svakako nema opravdanja. Suprotno ovome, odličan primer se može naći u novom krivičnoprocesnom zakonodavstvu Švedske. U Švedskoj postoji poseban *Odbor za kompenzaciju gubitaka nastalih izvršenjem krivičnog dela*, koji iz sopstvenih javnih fondova koje finansira država obezbeđuje naknadu za žrtve kriminaliteta u odnosu na pretrpljenu štetu, negu, socijalni ili medicinski tretman, pri čemu je maksimalna raspoloživa suma za naknadu ograničena na 1.000.000 kruna godišnje, što predstavlja nešto preko 1/4 ukupnih troškova odbora, tako da se u literaturi ističe da je takvo rešenje još uvek veoma daleko od potpune kompenzacije žrtvi, ali svakako predstavlja dobar početni korak.²¹

Još uvek je u prvenstvenoj optici zakonodavaca položaj okrivljenog, što je suštinski opravdano, ali je nedopustivo da usled toga bude "zaboravljeno" na potrebu efikasnije zaštite prava žrtava krivičnih dela. Interesantno je da naš novi Zakonik o krivičnom postupku takođe poseduje niz normi kojima se značajno poboljšava položaj okrivljenog, čak i

po cenu stvaranja zaista velikih izdataka za budžet suda – posredno države, a da se istovremeno slične norme nisu donele u odnosu na oštećene u krivičnom postupku. Na primer, značajno su prošireni razlozi za obaveznu odbranu i to ne samo u okviru krivičnog postupka, već i u prekrivičnom postupku, a što je posebno upadljivo, prema odredbi čl. 197 st. 1 u slučaju obustave krivičnog postupka ili donošenja presude kojom se okrivljeni oslobađa optužbe ili kojom se optužba odbija, svi troškovi, pa i oni koji je okrivljeni imao u pogledu nužnih izdataka i nagrade braniocu padaju na teret budžetskih sredstava. Prema odredbi čl. 197 st. 6 ako se zahtev za naknadu troškova ne usvoji ili se o njemu ne donese odluka u roku od tri meseca od dana podnošenja zahteva, okrivljeni i branilac mogu da ih potražuju u parničnom postupku protiv republike odnosno SRJ²². Ovim smo pokušali da ilustrujemo neobičnu "velikodušnost" našeg pravnog sistema u odnosu na okrivljene (što inače nema uzora u komparativnom pravu), a u ovom slučaju ipak poseduje svoj *ratio legis* ako se radi o donošenju meritorne oslobađajuće presude (naročito ukoliko je onda doneta zbog nepostojanja krivičnog dela), ali je potpuno neobjašnjivo ukoliko se npr. radi o odbijajućoj presudi iz čisto formalnih razloga, a naročito ako je u pitanju odluka doneta usled amnestije ili pomilovanja. Pored toga, posebno je iritantno što slične odredbe kojima bi se obezbeđivala efikasnija zaštita oštećenog u našem novom ZKP-u nisu predviđene.

Žrtve moraju da budu obavestene o postojanju zdravstvenih i socijalnih službi, kao i drugih oblika pomoći koji mogu da im budu od koristi, a te službe im moraju biti lako dostupne. Osoblje policijskih, sudskih i zdravstvenih službi, kao i osoblje socijalnih i drugih sličnih službi, mora da bude obučeno da shvata potrebe žrtava, a mora dobiti uputstva kojima je cilj osiguranje brze i adekvatne pomoći žrtvama. Sve odredbe koje se odnose na definisanje žrtve se primenjuju na sva lica, bez razlike, a posebno bez obzira na rasnu pripadnost, boju, pol, starost, jezik, veru, nacionalnost, političko ili drugo mišljenje, uverenje ili kulturnu praksu, imovno stanje, porodično poreklo i porodično stanje, etničko ili društveno poreklo, te fizičku sposobnost.

20 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F. M. (deo koji je pisao Ruiz Vadillo, E.), op. cit, str. 389.

21 Strömholm, S. (1998) *An Introduction to Swedish Law*, Stokholm: Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning, Second edition, Norstedts, str. 159.

22 Jekić, Z., Škulic, M. (2002) *Zakonik o krivičnom postupku – sa predgovorom, objašnjenima i registrom pojmnova*, Beograd: Dosije, str. 87–88.

Obaveze Jugoslavije koje se temelje na najnovijim međunarodnopravnim aktima u vezi sa organizovanim kriminalitetom

Mada su mnogi međunarodnopravni akti vrlo uopštenog karaktera i ne nude konkretna ili čak precizna rešenja, naročito u pogledu normi krivičnog postupka, oni ipak imaju *obavezujući karakter*, što se posebno odnosi na *Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*. Zahtevi koji proizilaze iz tog akta su po svojoj prirodi usmereni na suzbijanje najtežih oblika kriminaliteta, a što je posebno važno, oni se u nekim svojim segmentima odnose i na nužnost izmene određenih krivičnoprocesnih normi, odnosno inkorporisanja određenih novih krivičnoprocesnih instituta u naš pravni sistem.

Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta

U čl. 3 (a) *Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom*, koja dopunjava *Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta* trgovina ljudskim bićima se definiše kao »vrbovanje, prevođenje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebu ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa. Pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju nema značaja (čl. 3 b). Kao svrha Protokola posebno se označava zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudskim bićima, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava (čl. 2 b).

Odredbom čl. 24 *Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta* se predviđa obaveza države da u okviru svog krivičnoprocesnog sistema preduzme potrebne mere zaštite svedoka. Svaka država potpisnica je dužna da preduzme odgovarajuće mere, u okviru svojih mogućnosti, kojima će pružiti delotvornu zaštitu od moguće odmazde ili zastrašivanja svedocima koji svedoče u krivičnim postupcima povodom krivičnih dela obuhvaćenih konvencijom, a po potrebi njihovim rođacima i drugim njima bliskim licima. U čl. 24 st. 2 se uvodi ograničenje primene mera zaštite svedoka na funkcionalan način, tako što se navodi

da se njima ne sme s jedne strane, uticati na prava okrivljenog, dok se s druge strane, na takav način mora obezbediti i poštovanje zakona. Pored toga, posebno se navode sledeće mere koje je potrebno inkorporisati u nacionalna krivičnoprocesna zakonodavstva: a) utvrditi postupke za fizičku zaštitu takvih lica, u šta spada u meri u kojoj je neophodno i izvodljivo, njihovo preseljenje i dozvola tamo gde je potrebno, da informacije o njihovom identitetu i mestu gde se trenutno nalaze ne budu otkrivene ili da otkrivanje takvih informacija bude ograničen; b) donošenje pravila o dokaznom postupku koja dozvoljavaju da svedočenje bude dato na način kojim se obezbeđuje sigurnost svedoka, kao i omogućavanje da se svedoči korišćenjem komunikacione tehnologije kao što su video-linkovi ili druga adekvatna sredstva.

Odredbom čl. 24 st. 3 se nalaže državama potpisnicama Konvencije da razmotre potrebu sklapanja sporazuma odnosno aranžmana sa drugim državama u cilju omogućavanja preseljenja svedoka kojima je potrebno da se zaštita obezbedi na takav način. U odredbi čl. 24 st. 4 Konvencije se posebno naglašava da se sva pravila zaštite svedoka odnose i na žrtve ukoliko se one pojavljuju kao svedoci. Odredbom čl. 25 Konvencije predviđene su obaveze država da obezbede pomoć žrtvama i njihovu zaštitu.

Države imaju dužnost da preduzimaju potrebne mere u okviru svojih mogućnosti, u cilju pružanja pomoći žrtvama i njihovoj zaštiti, naročito u slučajevima *pretnji odmazdom i zastrašivanjem*. Iz ovih odredbi proizlazi direktna obaveza država da u svojim krivičnoprocesnim zakonodavstvima obezbede odgovarajuće mehanizme zaštite oštećenih kao svedoka (čl. 25 st. 1). Svaka država potpisnica je dužna da uspostavi odgovarajući postupak radi obezbeđenja prava na naknadu štete i restituciju žrtvama krivičnih dela koja su obuhvaćena Konvencijom (to su dela povezana sa organizovanim i transnacionalnim kriminalitetom, gde spadaju i krivična dela povezana sa trgovinom ljudskim bićima (čl. 25 st. 2).

Posebno se naglašava obaveza država potpisnica da shodno svom domaćem zakonodavstvu omoguće da stavovi i pitanja od interesa za žrtve budu izneti i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka (u smislu uobičajene stadijumske konstrukcije krivične procedure), protiv učinilaca (terminološki je ispravnije korišćenje termina »okrivljeni«, »osumnjicheni«, »lice protiv koga se vodi postupak« i tsl.), na način koji neće uticati na pravo odbrane (čl. 25 st. 3). I u ovoj normi je prisutna težnja da se zaštita interesa žrtve i svedoka ne dovede u koliziju sa pravima odbrane okrivl-

jenog, ali naravno, u tom se pogledu u konkretnim zakonskim rešenjima ipak mora ispoljiti i određena elastičnost, jer je neminovno da se krivičnoprocesnim rešenjima koja obezbeđuju određenu zaštitu žrtve i svedoka (npr. mere skrivanja identiteta i tsl.), u izvesnoj meri modifikuju elementi prava na odbranu, ali je potrebno da pravo odbrane ne bude suštinski preterano suženo. Izvesna protivrečnost će uvek neminovno postojati u određenoj meri, ali ona ne sme da bude niti negacija prava na odbranu u bitnim elementima, niti negiranje potrebe da se odgovarajućim krivičnoprocesnim rešenjima zaštite prava žrtve i svedoka.

Odredbama čl. 6 Protokola utvrđuje se obaveza država da obezbede pomoć žrtvama nelegalne trgovine ljudima i njihovu zaštitu. Obaveza država potpisnica je da domaćim zakonskim propisima posebno štite privatnost i identitet žrtava nelegalne trgovine ljudima, uključujući, između ostalog i poverljivo vođenje zakonskih postupaka koji se odnose na ovu nelegalnu trgovinu (čl. 6 st. 1). Konkretno, ova se obaveza u krivičnom postupku mora sprovesti kroz pravila koja se odnose na isključenje javnosti, te zaštitu oštećenih kao svedoka. Država potpisnica je dužna da obezbedi da njeno domaće zakonodavstvo ili administrativni sistem sadrže mere kojima je moguće pružiti pomoć žrtvama »nelegalne« trgovine ljudima (čl. 6 st. 2), što se posebno odnosi na:²³ a) obaveštenja o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima; b) pomoć koja će omogućiti da njihova stanovišta i interesi budu izneseni i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv »učinilaca« krivičnih dela, na način koji neće uticati na pravo odbrane.²⁴

Države potpisnice su dužne da posebno razmotre sprovođenje mera kojima treba da se obezbedi fizički, psihološki i socijalni oporavak žrtava trgovine ljudima, uključujući, u odgovarajućim slučajevima i saradnju sa nevladinim organizacijama, drugim relevantnim organizacijama i drugim elementima građanskog društva, a posebno obezbeđivanje (čl. 25 st. 3): a) odgovarajućeg stanovanja; b) pružanja saveta i informacija, posebno vezano za njihova zakonska prava, na jeziku koji žrtve trgovine ljudima mogu da razumeju; c) lekarske, psihološke i materijalne pomoći; d) zaposlenja, mogućnosti obrazovanja i obuke. Prilikom sprovođenja mera zaštite država je dužna

da posebno uzme u obzir godine starosti, pol i posebne potrebe žrtava trgovine ljudima, a posebno specijalne potrebe dece, uključujući i odgovarajuće stanovanje, obrazovanje i brigu o njima (čl. 25 st. 4). Država potpisnica je dužna da obezbedi fizičku bezbednost žrtava trgovine ljudima, dok se one nalaze na njenoj teritoriji (čl. 25 st. 5). Država potpisnica će obezbediti da njen domaći pravni sistem sadrži mere koje žrtvama trgovine ljudima pružaju mogućnost dobijanja nadoknade za pretrpljenu štetu (čl. 25 st. 6).

Žrtva trgovine ljudskim bićima kao svedok i oštećeni u krivičnom postupku – uporednopravna analiza

Svedok se tradicionalno u krivičnom procesnom pravu definiše kao lice koje poseduje saznanja o činjenicama vezanim za krivično delo i koje o tome daje iskaz u krivičnom postupku, a pri tom nije reč o okrivljenom ili veštaku.²⁵ Još uvek su retka krivičnog procesna zakonodavstva koja poklanjaju veću pažnju zaštiti oštećenih kao svedoka u krivičnom postupku, odnosno u širem smislu, zaštiti žrtve u krivičnoj proceduri. Iznećemo neke primere iz komparativnog prava. Za žrtvu trgovine ljudskim bićima je karakteristično da ona u postupku ima kumulativno ulogu oštećenog i svedoka, što znači da se na nju odnose sva opšta krivičnoprocesna pravila čiji su predmet ti subjekti postupka, ali istovremeno i sva pravila koja se odnose (ili bi trebalo da se odnose – ako se kao novele unesu u ZKP), na posebnu zaštitu naročito osetljivih (Posebno ranjivih) kategorija žrtava. U tom smislu su najznačajnija pravila koja se odnose na stvaranje efikasnih krivičnoprocesnih mehanizama za sprečavanje sekundarne viktimizacije, kao i pravila kojima se omogućava krivičnoprocesna i faktička zaštita svedoka.

Sprečavanje sekundarne viktimizacije

Sprečavanje sekundarne viktimizacije predstavlja važan cilj viktimoški usmerenih napora. Treba istaći da koreni takvog razmišljanja suštinski potiču pretežno iz anglosaksonske literature, jer su se osnovni problemi u pogledu potrebe posebne zaštite svedoka prvo i javili u vezi sa strogim pravilima unakrsnog ispitivanja,²⁶ čime su se u praksi često ispoljavale štetne posledice po žrtve koje bi

23 Korišćenje atributa "nelegalno" uz trgovinu ljudima je potpuno pogrešno, jer ne postoji legalna mogućnost trgovine ljudskim bićima.

24 Upotreba termina "učinilac" nije adekvatno ni u ovom slučaju, naročito što se u nastavku insistira na neuticaju na pravo odbrane.

25 Kramer, B. (1984) *Grundbegriffe des Strafverfahrensrecht – Ermittlung und Verfahren*, Stuttgart, Berlin usw.: Verlag W. Kohlhammer, str. 80.

26 Više o tome: Hay, P. (2000) *U. S. - amerikanisches recht*, München: Verlag C. H. Beck, str. 279.

svedočile. Ali kasnije se uticaj tih koncepcija raširio i u kontinentalnim pravnim sistemima, tako da je danas praktično nesporno da je potrebno stvarati bolja procesna pravila u cilju zaštite oštećenih kao svedoka, što se posebno odnosi na određene posebno ranjive kategorije takvih svedoka. Osnovni problem kod unakrsnog ispitivanja se svodi, između ostalog i na mogućnost davanja iskaza od strane istog svedoka u više navrata (*cross-examination and re-examination*), a pri tom samog svedoka pre svega ispituju stranke,²⁷ što takođe, može da bude problem ukoliko su branioci ili punomoćnici prilikom takvog ispitivanja ne poštuju minimalne zahteve humanosti.

U Zakoniku o krivičnom postupku Švedske je predviđeno da sud može odlučiti da svedoka sasluša van prostorija suda, ukoliko proceni da on ne može u sudu dati iskaz usled straha ili drugih razloga koji ga inhibiraju, a u takvim slučajevima se određena lica mogu i udaljiti iz sudnice (Chapter 36 Section 18).²⁸

Prema pravilima japanskog krivičnog postupka, okrivljeni kao i njegov branilac uvek imaju pravo da direktno ispituju svedoka.²⁹ U japanskom krivičnom postupku ne postoje posebne odredbe koje bi se odnosile na zaštitu svedoka koji je istovremeno oštećeni odnosno žrtva krivičnog dela, ali se u praksi smatra da praktično postupanje organa koji vodi postupak mora biti prilagođeno ličnosti oštećenog.³⁰

Sekundarna viktimizacija žrtve se u postupku prvenstveno može sprečiti izbegavanjem ponovnih saslušanja oštećenog kao svedoka, ili njegovim saslušanjem na takav način koji će ponovno suočavanje sa osobom koja mu je nanela zlo, svesti na minimum. Interesantan je primer iz komparativnog zakonodavstva koji se odnosi na formulisanje drugačijih pravila iznošenja i izvođenja dokaza, kada su njihov izvor deca žrtve krivičnih dela, kao svedoci. Zakonodavnom reformom iz 1989. godine na

Novom Zelandu omogućeno je da se u najširoj meri kao dokaz koriste video-trake (videotaped evidence), kojima se istovremeno na audio i video način registruju dečiji iskazi, što omogućava da se izjava deteta koristi i u kasnijim fazama procedure, bez dodatnog pozivanja i nepotrebnog uznemiravanja deteta, koje se štiti od naknadnog stresa i ponovnog podvrgavanja forenzičkoj psihozi i eventualnom psihičkom traumiranju. Slično se rešenje primenjuje i u Škotskoj (Sections 56 to 59 of the Law Reform (Miscellaneous Provisions) – Scotland Act 1990), gde je inače sudija uvek dužan da se pre uzimanja iskaza od deteta uveri da je dete sposobno da razlikuje istinu od laži.³¹

Zatim, prilikom saslušanja dece kao svedoka (naročito ako su ona istovremeno i oštećeni, odnosno žrtve krivičnog dela), omogućava se da deca svoj iskaz daju u drugoj prostoriji a ne u sudnici, u kojoj se postavlja poseban ekran, na kome se audio-vizuelno emituje iskaz deteta istovremeno sa momentom njegovog davanja (*closed-circuit television screens*). Konačno, zakonom je regulisano korišćenje specijalnog stakla, koji se proviđa samo u jednom pravcu, tzv. *one-way glass* (transparentno ogledalo), u svim slučajevima kada dete vrši prepoznavanje lica, kao i u drugim procesnim situacijama, kada je takva vrsta procesne izolacije deteta, koje predstavlja lični izvor dokaza, neophodna u cilju njegove zaštite, a naročito radi sprečavanja sekundarne viktimizacije. Primena ovih pravila je moguća i kada su u pitanju druge posebno ranjive žrtve krivičnih dela.

U SAD je u sudskoj praksi izgrađen stav da se u slučajevima kada je dete žrtva krivičnog dela (naročito seksualnih delikata, kao i uopšte nasilničkih krivičnih dela), moguće saslušanje deteta u odvojenoj prostoriji, odnosno posredstvom ekrana, čime su modifikovana pravila koja se odnose na unakrsno ispitivanje, u okviru kojih se inače smatra da okrivljeni ima pravo suočavanja sa svedokom (*Face-to-Face Confrontation*).³² Inače u teoriji se argumentovano iznosi stav da su sva posebna pravila (naročito ona vezana za korišćenje posebnih tehničkih sredstava), posebno važna u zemljama anglosaksonskog prava, gde po pravilu postoji bespoštedno i agresivno stranačko ispitivanje, dok je taj problem u Evropi manje izražen jer nema »tako agresivnog stavljanja svjedoka na kušnju, pa

27 Lyall, F. (2002) *An Introduction to British Law*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, str. 218.

28 Zakonski tekst koji smo koristili ovom prilikom predstavlja prevod Zakonika o krivičnom postupku Švedske na engleski jezik. Taj prevod u osnovi potiče od prvog takvog rada koji je publikovan 1968. godine u čuvenoj američkoj seriji stranih krivičnih zakona: "The Swedish Code of Judicial Procedure" u: *The American Series of Foreign Penal Codes*. Prevod koji smo upotreбили izdao je *The National Swedish Council for Crime Prevention*. Taj tekst je objavljen u Stokholmu, maja 1985. godine: Report No 16.

29 Koschi, G. M. (1990) *The Japanese Legal Advisor - Crimes and Punishment*, Rutland, Vermont, Tokyo: Charles E. Tuttle Company, str. 82.

30 Ibidem.

31 Van den Wyngaert, C., V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F.M., (deo koji je pisao C. Gane), op. cit., str. 368.

32 Acker, J. R., Brody, D. C. (1999) *Criminal Procedure – A Contemporary Perspective*, Geithersburg, Maryland: An Aspen Publication – Aspen Publishers, str. 686.

to nije toliko aktualna tema.«³³ Ipak, nesumnjivo je da su i u evropskim zakonodavstvima potrebne posebne odredbe, a u tom smislu postoje i određeni primeri. U našem okruženju je posebno aktualan primer iz najnovih promena hrvatskog krivičnog postupka.

Novo rešenje u Zakonu o sudovima za mladež Hrvatske je razvijeno pod uticajem savremenih teorijskih koncepcija, a slično rešenje (mada ne toliko obavezujućeg karaktera postoji u austrijskom zakonu o sudovima za maloletnike. Prema odredbi čl. 119 st. 1 kad postupaju u krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih dela na štetu dece i maloletnika, sudija za mladež i istražni sudija pri provođenju procesnih radnji će se obzirivo odnositi prema detetu ili maloletniku na čiju je štetu učinjeno krivično delo, imajući na umu njegovu dob, osobenosti njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbegle moguće štetne posledice na njegov odgoj i razvoj. Ispitivanje deteta ili maloletnika će se obaviti uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe.

Ako se kao svedok ispituje dete ili mlađi maloletnik oštećen krivičnim delom iz čl. 117 Zakona o sudovima za mladež (u ta taksativno nabrojana krivična dela, spadaju između ostalog i krivična dela: podvođenje, uspostava ropstva i prevoz robova, te međunarodna prostitucija), takvo se ispitivanje može sprovesti najviše dva puta. Ispitivanje se sprovodi uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Istražni sudija će naložiti da se ispitivanje svedoka snima putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, ispitivanja će se sprovesti bez prisutnosti sudije i stranaka u prostoriji gde se svedok nalazi tako da mu stranke mogu postavljati pitanja putem istražnog sudije, te psihologa, pedagoga ili druge osobe (čl. 119 st. 2).

Deca i mlađi maloletnici kao svedoci oštećeni krivičnim delom iz čl. 117 mogu se umesto u sudu ispitati u svom stanu ili drugom prostoru u kojem borave ili u Centru za socijalno staranje. Pri ispitivanju svedoka postupiti će se na način propisan u st. 2. Kad je dete ili mlađi maloletnik ispitan primenom odredbe st. 2 i 3, na glavnoj raspravi će se uvek pročitati zapisnik o iskazu svedoka, odnosno reprodukovati snimak ispitivanja. Podaci prikupljeni putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka uništavaju se protekom roka od pet godina od pravosnažnosti presude.

U Nemačkoj je prihvaćeno nešto konvencionalnije rešenje. Lice koje spada u kategoriju osetljivog svedoka se sasluša u istrazi, uz vođenje brige o posebnostima psihičkog stanja takvog svedoka, a samo se saslušanje tonski ili tonski i video snima, te se potom snimak reprodukuje na glavnom pretresu.³⁴ U teoriji se inače zapaža da je i ovo rešenje suštinski u koliziji sa članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima.³⁵ Smatramo da su ipak prava žrtve, naročito najosetljivijih kategorija u ovom slučaju primarnija. Pored toga, u Nemačkoj se posebna pažnja poklanja uzimanju iskaza od deca, kao žrtava krivičnih dela, a pri tom se ističe neophodnost posebnog pristupa, zasnovanog na iskustvima razvojne psihologije.³⁶

Ugroženi i zaštićeni svedoci u krivičnom postupku

Položaj svedoka u krivičnom postupku je često skopčan sa nizom objektivnih i subjektivnih teškoća. Ističući da se u vezi s načelom *nemo tenetur*, okrivljeni ne shvata samo kao dokazno sredstvo, već se tretira kao subjekt postupka, Damaška argumentovano primećuje, da je "zanimljivo" da se svedoci, premda su građani sa zajamčenim temeljnim pravima i slobodama, u pravnom sistemu obično tretiraju kao "puko dokazno sredstvo".³⁷ U savremenoj krivičnoprocesnoj teoriji, naročito onoj koja je više utemeljena na izučavanju potreba prakse, je poslednjih decenija, jasno izraženo shvatanje o potrebi doslednije procesne zaštite svedoka.³⁸ Pravila o posebnoj zaštiti svedoka su u savremeni krivični postupak prvenstveno dospela iz kriminalnopolitičkih razloga.³⁹

Nedavno je u Nemačkoj Savezni ustavni sud doneo odluku shodno kojoj svedok ima pravo na ustanovu *Beistand*, tj. lice od poverenja, slično braniocu okrivljenog, koje se brine za prava svedoka, čak i prilikom njegovog saslušanja. Smatra se da u oko 17 % slučajeva svedoci daju iskaz u pris-

33 Damaška, M. (2001) *Dokazno pravo u kaznenom postupku: opis novih tendencija*, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, str. 69.

34 Rauch, E. (2002) "Sexualdelikte", *Kriminalistik*, br. 2, str. 96.

35 Ibidem.

36 Više o tome: Eisenberg, U. (2002) *Beweisrecht der StPO – Spezialkommentar, 4, vollständig überarbeitete und verschiedentlich erweiterte*, München: Auflage Verlag C. H. Beck, str. 377.

37 Rauch, E. op. cit. str. 79.

38 Schnarr, K. H. (1990) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", *Kriminalistik*, br. 6, str. 293.

39 Steinke, W. (1991) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", *Kriminalistik*, br. 7, str. 455.

ustvu takvog procesnog subjekta.⁴⁰ U SAD to predstavlja uobičajenu praksu prilikom saslušavanja u Senatu i Kongresu. U teoriji se ističe da postoji više vrsta svedoka koje je potrebno ili moguće zaštititi, tako da tu prvenstveno spadaju tzv. "nenormalno" osetljivi svedoci, kao što su deca i žrtve određenih krivičnih dela, ali i tzv. "normalno" ugroženi svedoci, pre svega "pokajnici", tj. lica i sama povezana sa kriminalitetom.⁴¹ Saslušanje osetljivih svedoka putem posebnih pravila koja pre svega sprečavaju sekundarnu viktimizaciju izaziva manje procesnih teškoća, mada su one i tada prisutne, naročito u pogledu ograničenja broja saslušanja, ali se svi takvi prigovori mogu lakše negirati, naročito kada su u pitanju određene kategorije svedoka, pre svega deca, žrtve nasilničkih krivičnih dela, ali i žene žrtve silovanja i drugih seksualnih delikata, kao i žrtve trgovine ljudskim bićima. U slučaju skrivanja identiteta svedoka problemi procesne prirode su mnogo veći. Pre svega, osnovno je da se time okrivljeni eliminiše svog prava na suočavanje sa svedocima optužbe.

Pored toga, identitet svedoka je u velikoj meri bitan sa stanovišta odbrane i na procenu odnosno argumentaciju stepena dokaznog kredibiliteta takvog iskaza i tsl. Pravo okrivljenog na suočenje sa svedocima je predviđeno i čl. 6 st. 3 t. d Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, shodno kojem okrivljeni ima pravo da ispituje ili traži ispitivanje svedoka optužbe, uz osiguranje prisutnosti, kao i ispitivanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe. To pravo predstavlja i deo VI amandmana Ustava SAD, ali u eksplicitnom ili implicitnom smislu ono je deo i brojnih drugih ustavnopravnih akata. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava proizlazi da se u Konvenciji misli na izvorni dokaz koji tereti okrivljenog, a ne na derivirani, tako da ne dolazi u obzir primena tzv. svedoka po čuvenju, dok se presuda ne može u celini ili u odlučujućem delu zasnivati na iskazu anonimnog svedoka.⁴²

U SAD je moguće da se saslušavaju svedoci po čuvenju, ali ne potpuno anonimni svedoci, jer tada odbrana ne može saznati podatke koji su potrebni za unakrsno ispitivanje, a ako je reč o ključnom dokazu tada državni tužilac mora odustati od gonjenja, ukoliko ne poseduje druge dokaze (*Smith v. US* 390 U.S. 129 – 1968).⁴³ Dakle u SAD postoji apsolutna zabrana saslušanja svedoka čiji identitet

nije poznat. To je predstavljao i osnovni razlog razrade programa zaštite svedoka u SAD, putem promene identiteta, ali se praksa često suočavala sa brojnim problemima. Kao poseban problem se pojavljivala potreba zaštite poverilaca, ukoliko se dužniku iz nekih privatnih poslovnih transakcija naknadno promeni identitet. U SAD se stoga u teoriji i praksi iznose vrlo ozbiljne zamerke i u odnosu na efikasnost poznatih programa zaštite svedoka, promenom identiteta.⁴⁴ U jednom poznatom slučaju iz sedamdesetih godina, svedok protiv mafijaške organizacije je uspeo da izdejstvuje promenu identiteta i zaštitu agenata FBI-aja, ali je pri tom protivpravno sa sobom poveo svoje maloletno dete. Razvedena supruga je pokušavala da legalnim putem ostvari svoje pravo viđanja i života sa detetom, ali u tome nije uspevala, a sve njene napore je potpuno nelegalno sprečavao FBI. Ona je ipak, koristeći usluge jednog privatnog detektiva, uspevala da sazna mesto življenja i adresu svog bivšeg supruga, a ovaj slučaj je u SAD otvorio široku raspravu u stručnoj javnosti. Rasprava se fokusirala na dve osnovne dileme koje su proizašle iz navedenog slučaja: prvu, koja se odnosila na potrebu zaštite trećih lica, čija se određena prava mogu povrediti kada se svedok zaštićuje promenom identiteta i drugu, koja se odnosila na stepen efikasnosti u postupanju nadležnih organa koji realizuju takvu zaštitu svedoka, jer je zaista bilo neverovatno da je naporima jednog individualnog profesionalca, bila potpuno nadmudrena čitava ekipa FBI agenata. Mimo uobičajenog laičkog mišljenja koje se po pravilu zasniva na utiscima stečenim praćenjem filmova i sredstava masovnih medija, u SAD se programi zaštite svedoka promenom identiteta ipak relativno retko koriste i to samo u krajnje izuzetnim slučajevima. U SAD su posebno popularne tzv. *nagodbe* između tužioca i saokrivljenih koji potom postaju svedoci protiv nekog drugog okrivljenog, a pri tom im se garantuje blaže kažnjavanje.

U Engleskoj je moguće korišćenje svedoka čiji se identitet skriva, ali samo pod sledećim uslovima: 1) svedok je važan i nalazi se u opasnosti, 2) ta opasnost proizlazi iz delatnosti okrivljenog, odnosno povezana je sa okrivljenim, 3) opasnost se može eliminisati ili smanjiti ukoliko se prikrije identitet svedoka, 4) sud mora da bude uveren da takvim svedočenjem odbrani neće da bude prouzrokovana neprimerena šteta.⁴⁵ Sve razloge za takvo svedočenje osim onog koji se odnosi na

40 Ibidem.

41 Damaška, M. op.cit. str. 70–71.

42 Ibid., str. 73–74.

43 Ibid., str. 75.

44 Abakadinski, C. (1990) *Organized Crime*, third Edition, Chicago: Nelson-Hall, str. 157.

45 Wilson, C. (1997) *Justice and the Law – the Law our Safeguard*, London: Sweet & Maxwell, str. 257–258.

konačnu procenu suda, mora da iznese tužilac, tj. on mora da dokaže postojanje tih osnova.

U nemačkom krivičnom postupku (par. 68 st. 3 Strafprozessordnung) postoji sledeća mogućnost:⁴⁶ "Ako postoji bojazan da bi objavljivanjem identiteta, mesta prebivališta ili boravišta bili ugroženi život ili telo svedoka ili dugog lica, svedoku može da bude dozvoljeno da ne da podatke o svojoj ličnosti ili da pruži podatke samo u odnosu na svoj raniji identitet. On na glavnom pretresu, ukoliko bude pitan, ipak mora navesti u kom je svojstvu saznao ono o čemu iskazuje. Dokazi kojima se garantuje obezbeđenje identiteta svedoka se čuvaju kod državnog tužilaštva, a ti se spisi mogu preuzeti tek kada u odnosu na svedoka više ne preti opasnost." Nemačka praksa je ukazala da su ovakve zakonske mogućnosti u opštem smislu veoma korisne, ali da uvek treba voditi računa o sprečavanju svake moguće zloupotrebe.⁴⁷ U nemačkoj praksi bilo je dosta problema vezanih za zaštitu svedoka. Veliki sešat Saveznog vrhovnog suda je doneo 1983. godine jednu presudu koja je naišla na žestoku kritiku.⁴⁸ Naime, pre te presude u praksi je omogućavano da svedok na sudu iskazuje uz promenjen izgled (šminkom, maskiranjem i tsl.), ali je tada Veliki senat izrekao svoju ocenu da je u pitanju "farsa" te da takvo postupanje spada u "pozorište", a nije za sudnicu, a da se zaštita svedoka može efikasno obezbediti primenom par. 223 nemačkog ZKP-a prema kojem ugroženog svedoka može da van glavnog pretresa sasluša sudija koji se delegira. Tom saslušanju može da prisustvuje branilac okrivljenog, koji ima pravo da sazna ime svedoka, ali ne i njegovu adresu.

Ustanova tzv. krunskog svedoka postoji pre svega u Engleskoj i drugim zemljama anglosaksonskog prava i svodi se na davanje određenih privilegija licima koja su povezana sa vršenjem krivičnih dela, a posebno uz mogućnost njihovog negonjenja, ukoliko svojim iskazom omoguće dokazivanje krivice nekog "krupnijeg" učinioca dela. Istorijski gledano, ustanova potiče još iz srednjeg veka, kada su se organi gonjenja oslanjali na novčane nagrade koje bi davali određenim licima da bi ona svedočila, ili bi se oslanjali na iskaze sukrivaca koji su nazivani "svedocima krune" (*Crown Witnesses*) i koji bi potom dobijali razne pogodnosti, a pre svega blaže kažnjavanje.⁴⁹

Slično je danas u SAD sa postojanjem ustanove

tzv. pokajnika, a u Evropi su takve mogućnosti prvenstveno vezane za dokazivanje organizovanog kriminaliteta, za šta je najkarakterističnije italijansko zakonodavstvo. U Nemačkoj je slično tome donesen poseban zakon o opojnim drogama koji daje sudu ovlašćenja da ublaži kaznu ili čak oslobodi od kazne učinioca koji je svojim iskazom doprineo da se delo dokaže. Slične mogućnosti u drugim evropskim državama postoje u odnosu na lica kojima se sudí kao pripadnicima terorističkih organizacija.⁵⁰ U odnosu na teroriste takav je zakon postojao i u Nemačkoj, ali je isključivao mogućnost oslobađanja od kazne ukoliko je izvršeno ubistvo, a pored toga, on je bio vremenski ograničenog trajanja, pa je 1999. godine definitivno istekao rok njegove primene.

Prema odredbi čl. 227 Zakona o krivičnom postupku Slovenije u pogledu gonjenja za kazneno delo zločinačkog udruživanja (to podrazumeva dogavaranje izvršenja teških krivičnih dela), okrivljeni se mora već prilikom prvog saslušanja poučiti da će biti oslobođen od kazne ako do kraja glavne rasprave spreči kazneno delo zločinačke organizacije ili otkrije vođu i čelnike organizacije.

Novelom iz 1999. godine u bugarskom Zakonu o krivičnom postupku predviđene su posebne mogućnosti zaštite svedoka.⁵¹ Organi krivičnog postupka mogu na sopstvenu inicijativu ili po zahtevu svedoka da preduzmu posebne mere njegove zaštite, ako usled iskaza koji je dao ili koga treba da da, postoji realna opasnost za život, zdravlje ili imovinu svedoka ili njegovih rođaka u pravoj liniji, brata, sestre, supružnika ili lica sa kojim ima posebno bliske odnose (čl. 97 a).

Veoma su interesantna rešenja novog zakona Litvanije koji se odnosi na zaštitu od kriminalnog uticaja na učesnike krivičnog postupka i tajnih aktivnosti.⁵² Zakon između ostalog omogućava zaštitu svedoka i žrtava u sledećim slučajevima (čl. 4): a) ako postoji pretnja po njihov život ili zdravlje; b) ako bi njihova lična svojina mogla da bude oštećena ili uništena; c) ako postoji pretnja njihovim ličnim ustavnim pravima i slobodama.

46 In der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, ber. S. 1319).

47 Kaefer, K.B. (1995) "Vernehmung von Zeugen", *Kriminalistik*, br. 8-9, str. 612.

48 Damaška, M. op. cit. str. 76.

49 Ibid., str. 77.

50 Laquer, W. (1987) *Terrorismus*, Regensburg: Athenaum Verlag, str. 22

51 Nakazatelno procesualen kodeks - NPK - s posočeni stari tekstove na izmenite členove, Sofia: Paralaks, 1999.

52 Republic of Lithuania – Law on The Protection from Criminal Influence of the Participant of the Criminal Proceeding and Cladestine Activities, Officers of the Law Enforcement and Justice Administration.

Postoje sledeći tipovi zaštite od kriminalnog uticaja (čl. 5): a) fizička zaštita ličnosti ili imovine; b) privremeno preseljenje lica ili obezbeđenje određenog mesta; c) obezbeđenje specijalnih postupaka za obezbeđenje podataka koji se odnose na ličnost u odnosu na službenike koji izdaju putne isprave ili druge službe čuvanja informacija; d) promena prebivališta, radnog mesta ili mesta studiranja odnosno obrazovanja; e) promena ličnog dosijea i životne biografije; f) promena ličnog izgleda plastičnom operacijom; g) oružano obezbeđenje ličnosti ili preduzimanje drugih specijalnih mera.

Da bi obezbedila mogućnost preseljenja ugroženih lica na teritoriju druge države, Litvanija je sklopila poseban ugovor o kooperaciji u zaštiti svedoka i žrtava sa Estonijom i Letonijom.⁵³ Prema čl. 4 ovog Ugovora, ugovorne strane se obavezuju na sledeće: a) da osiguraju da lice pod zaštitom na zahtev države ugovornice bude preseljeno i zaštićeno, dajući mu dozvolu boravka, kao i sva potrebna dokumenta da bi stalno mogao da bude u zemlji; b) u slučajevima kada je to neophodno obezbediće se promena identiteta zaštićene osobe; c) da obezbede da zaštićeno lice dobije prebivalište i radno mesto pod uslovima saglasnim sporazumu; d) implementiraju druge neophodne mere.

Osnovne osobenosti izvođenja dokaza u vezi delatnosti organizovanog kriminaliteta

Važna faktička osobenost organizovanog kriminaliteta vezana za ogromne probleme njegovog suzbijanja se ogleda u krajnje defetističkoj konstataciji prema kojoj "policija i društvena zajednica znaju ko su kriminalci, ali ni jedni ni drugi nisu sposobni da učine bilo šta u vezi sa tim."⁵⁴ Organizovani kriminalitet predstavlja oblik profesionalne kriminalne delatnosti, a u sociološkom smislu je za takve kriminalce karakteristična velika društvena mobilnost, pa se tako u okviru jedne generacije startuje sa društvenog dna, da bi se potom dospelo do pozicije moći i bogatstva.⁵⁵ Put do te moći i bogatstva je popločan činjenjem teških krivičnih dela, prouzrokovanjem zla i nasilja, a pri tom je organizovanje prostitucije jedna od

važnih nelegalnih delatnosti tog oblika kriminaliteta, što je po pravilu, povezano i sa trgovinom ljudskim bićima, tako da većina prostitutki koje su uključene u profitni lanac organizovanog kriminaliteta, predstavljaju neku vrstu robova.

Karakteristične kriminalne aktivnosti organizovanog kriminaliteta su, osim toga i korupcijska krivična dela,⁵⁶ iznuda, ucena, vršenje teških krivičnih dela nasilja, najčešće povezanih sa reketiranjem ili "eliminisanjem konkurencije", pranje novca, te delikti povezani sa igrama na sreću, organizovanom krađom i preprodajom vozila.⁵⁷ Organizovanje prostitucije, kao i masovno organizovanje igara na sreću, se od strane mafijaških organizacija često koristi i za "pranje" novca, a savremeni oblici organizovanog kriminaliteta se po pravilu paralelno bave i određenim legalnim ili (para)legalnim poslovima, uz stvaranje čitavih poslovnih "imperija". Ekonomska snaga i bogatstvo, uz spremnost takvih kriminalaca da posegnu i za teškim nasiljem radi nametanja svoje volje ili čuvanja stečenih pozicija, moć koja proističe iz korumpiranja pojedinih državnih funkcionera, uz već tradicionalne probleme, poput "zakona ćutanja", zatvorene strukture organizacija, povezanosti sa nekim eksponentima državne vlasti, straha žrtava od osvete i tsl., predstavljaju osnovne i na žalost, u savremenom društvu skoro nerešive probleme za aktere pravnog sistema koji se suprostavljaju tom obliku kriminaliteta.

U nastojanju da se iznađu normativne mogućnosti prevazilaženja takvih teškoća, zakonodavci mnogih savremenih država su se opredelili za stvaranje posebnih krivičnoprocesnih normi koje bi olakšale dokazivanje organizovanih kriminalnih aktivnosti. U tom su pogledu karakteristične određene dokazne mogućnosti koje se odnose na olakšano prikupljanje dokaza, upotrebom određenih tehničkih sredstava, kao i posebna pravila koja se odnose na zaštitu svedoka, odnosno tzv. pokajnika. Veliku novost u našem krivičnom procesnom zakonodavstvu predstavlja mogućnost preduzimanja nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima, kao i optička snimanja lica za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila neka od sledećih krivičnih dela: 1) protiv ustavnog uređenja ili bezbednosti SRJ, 2) protiv

53 Agreement Between the Government of the Republic of Lithuania, the Government of the Republic of Estonia and the Government of the Republic of Latvia on Co-operation in Protection of Witnesses and Victims.

54 Tannenbaum, F. (1957) *Crime and the Community*, New York: Columbia University Press, str. 153.

55 Loch, H. A., Geis, G. (1965) *Man, Crime and Society*, New York: Random House, str. 220.

56 Više o tome: Überhofen, M. (1999) *Korruption und Bestechungsdelikte*, Freiburg: Max-Planck-Institut, str. 30.

57 Više o tome: Gropp, W., Huber, B. (2001) *Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität*, Freiburg: Max-Planck-Institut, str. 85-86.

čovečnosti i međunarodnog prava, 3) sa elementima organizovanog kriminala (falsifikovanje i "pranje" novca, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, nedozvoljena trgovina oružjem, municijom ili eksplozivnim materijama, trgovina ljudima), davanja i primanja mita, iznude i otmice (čl. 232 st. 1 t. 1 - 3).

Ovakve mere određuje istražni sudija obrazloženom naredbom, na pismeni i obrazloženi predlog državnog tužioca (čl. 232 st. 2 u vezi čl. 232 st. 1). Zakonikom se uređuje sadržaj naredbe. U njoj se navode podaci o licu protiv kojeg se mera primenjuje, osnovi sumnje, način sprovođenja, obim i trajanje mere. Mere su vremenski ograničenog trajanja, što se obezbeđuje propisivanjem primarnog maksimalnog roka od tri meseca, uz mogućnost da se iz važnih razloga trajanje mera produži za još tri meseca (sekundarni maksimalni rok), s tim da se izvođenje mera prekida čim prestanu razlozi njihove primene (čl. 232 st. 2). Istražni sudija ima isključivu nadležnost za donošenje obrazložene naredbe o nadzoru i snimanju telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja, a tu odluku izvršavaju organi unutrašnjih poslova (čl. 232 st. 3). Poštanska, telegrafaska i druga preduzeća, društva i lica registrovana za prenošenje informacija su dužna da organima unutrašnjih poslova omoguće izvršenje navedene mere, a snimanja se mogu po naredbi istražnog sudije obaviti i u prostorijama koje nisu stanovi (čl. 232 st. 4 i 5). Po izvršenju mera nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora organi unutrašnjih poslova će istražnom sudiji dostaviti izveštaj i snimke (čl. 233 st. 1), a on može odrediti da se snimci u celini ili delimično prepisu i opišu. Istražni sudija će pozvati državnog tužioca da se upozna sa tako dobijenim materijalom (čl. 233 st. 2). Ako podaci dobijeni navedenom merom nisu potrebni za vođenje krivičnog postupka ili ako državni tužilac izjavi da protiv osumnjičenog neće zahtevati vođenje postupka, sav prikupljeni materijal će se pod nadzorom istražnog sudije uništiti, a istražni sudija će o tome sastaviti zapisnik (čl. 233 st. 3). Time se onemogućavaju potencijalne zloupotrebe.

U Zakoniku su predviđene posebne procesne posledice ako je u primeni mera iz čl. 232 postupljeno suprotno odredbama ZKP ili suprotno naredbi istražnog sudije. Na tako prikupljenim podacima se ne može zasnivati sudska odluka, a ako se u bilo kojoj fazi postupka to utvrdi, postupiće se shodno odredbama koje se odnose na izdvajanje zapisnika, a podaci se smatraju službenom tajnom (čl. 233 st. 4 i 5). Ovim su u naš zakonik uvedeni elementi poznate dokazne koncepcije o "plodovima

otrovnog drveta" - *Fruit of the poisonous tree doctrine - Früchte des vergifteten Baumes*.⁵⁸ Prema ovoj poznatoj dokaznoj koncepciji dokazi do kojih se došlo na temelju drugih zakonski neprihvatljivih dokaza, takođe nemaju dokaznu vrednost, mada bi inače sami po sebi bili prihvatljivi⁵⁹. Ta teorija se, po svemu sudeći, od strane našeg zakonodavca prihvata u ograničenom vidu, jer se odnosi samo na dokazne sadržaje koji su pribavljeni suprotno odredbama ZKP ili naredbi istražnog sudije, ali se na izričit način ne reguliše pitanje dokaza koji su inače valjani, ali se do njih došlo zahvaljujući podacima koji su prethodno pribavljeni na nezakonit način. Ovo pitanje bi se moglo rešavati prema pravilu da se upotrebom pravno nevaljanih dokaza ne mogu pribavljati pravno valjani dokazi, odnosno važeći dokazi koji imaju potreban stepen dokaznog kredibiliteta, ali to u Zakoniku nije striktno određeno, pa se konačno rešenje ovog pitanja ipak mora prepuštiti sudskoj praksi.

Mogućnost odstupanja od ustavnog prava na neprikosnovenost komunikacije i opštenja predstavlja efikasno sredstvo za suprostavljanje novim i veoma opasnim formama kriminaliteta, kao i uopšte teškim krivičnim delima, koja se uobičajenim procesnim sredstvima veoma teško dokazuju. Slične mogućnosti postoje i u komparativnom krivičnom procesnom zakonodavstvu, a po pravilu je preduzimanje takvih mera moguće u odnosu na širu "lepezu" krivičnih dela, nego što je to slučaj prema rešenju iz našeg Zakonika o krivičnom postupku.

Već izložene mogućnosti koje se odnose na zaštitu svedoka, kao i korišćenje tzv. pokajnika, odnosno "krunskih svedoka" se u svim zakonodavstvima koja ih poznaju (u Evropi je to posebno tipično za Italiju i Nemačku), pre svega odnose na organizovani kriminalitet, kao i dokazivanje terorističkih aktivnosti. Naravno, sa stanovišta naše teme, ovakvi su svedoci posebno interesantni ako je reč o organizovanom kriminalitetu koji se odnosi i na trgovinu ljudskim bićima, kao i kada je u pitanju zaštita žrtava kao svedoka u krivičnom postupku (oštećeni kao svedok u postupku).

58 Više o tome: Schaefer, K. (1976) *Strafprozessrecht – Eine Einführung*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 271.

59 Scheb, J. M., Scheb, J. M. II (1999) *Criminal Law and Procedure*, Belmont, Bonn, Boston, Washington: West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company, str. 427.

Literatura

- Abakadinski, C. (1990) *Organized Crime*, third Edition, Chicago: Nelson-Hall.
- Acker, J. R., Brody, D. C. (1999) *Criminal Procedure – A Contemporary Perspective*, Geithersburg, Maryland: An Aspen Publication – Aspen Publishers.
- Bloch, H. A., Geis, G. (1965) *Man, Crime and Society*, New York: Random House.
- Conkin, C. (1981) *Criminology*, New York: Macmillan Publishing CO. Inc.
- Commission of the European Communities – Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 22.1.2001.
- Doehring, K. (1999) *Völkerrecht*, Heidelberg: C.F.Müller Verlag.
- Eisenberg, U. (2002) *Beweisrecht der StPO – Spezialkommentar, 4., vollständig überarbeitete und verschiedentlich erweiterte Auflage*, München: Verlag C.H.Beck.
- Gropp, W., Huber, B. (2001) *Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität*, Freiburg: Max-Planck-Institut.
- Grupa autora (2000) Investigations and Prosecutions Division, Investigations Department, Israel Police Headquarters: "Israel Police Care for the Victims of Crime", *Innovation - Exchange*, br. 8, Israel: Israel Ministry of Public Security.
- Hay, P. (2000) *U.S.-amerikanisches recht*, München: Verlag C.H.Beck.
- Jekić, Z., Škulić, M. (2002.) *Zakonik o krivičnom postupku – sa predgovorom, objašnjenima i registrom pojmova*, Beograd: Dosije.
- Joutsen, M. (1998) "Surveying Transnational Organised Crime: The Heuni Report on Organised Crime Around the World", *Proceedings of the International Conference*, Rome: Istat, Unirti.
- Kaefer, K. B. (1995) "Vernehmung von Zeugen", *Kriminalistik*, br. 8-9.
- Kramer, B. (1984) *Grundbegriffe des Strafverfahrensrecht – Ermittlung und Verfahren*, Stuttgart, Berlin: Verlag W. Kohlhammer.
- Koschi, G. M. (1990) *The Japanese Legal Advisor - Crimes and Punishment*, Rutland, Vermont, Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, New Delhi: Sage Publications.
- Nettler, G. (1978) *Explaining crime*, Nex York: "McGraw-Hill Book Company.
- Rauch, E. (2002) "Sexualdelikte", *Kriminalistik*, br. 2.
- Laquer, W. (1987) *Terorismus*, Regensburg: Athenaum Verlag.
- Lyall, F. (2002) *An Introduction to British Law*, Second Edition, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Schaefer, K. (1976) *Strafprozessrecht – Eine Einfuehrung*, Berlin, New York: Walter de Gruyte.
- Schnarr, K. N. (1990) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", *Kriminalistik*, br. 6.
- Scheb, J. M., Scheb, J. M. II (1999) *Criminal Law and Procedure*, Belmont, Bonn, Boston, Washington: West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company.
- Strömholm, S. (1998) *An Introduction to Swedish Law*, Stokholm: Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning, Second edition.
- Steinke, W. (1998) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", *Kriminalistik*, br. 7.
- Tannenbaum, F. (1957) *Crime and the Community*, New York: Colubia University Press.
- U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs (1998), *From Pain to Power*.
- Van Den Wyngaert, C., Gane, C., Kühne, H. H. and Cauley, F. M. (1993) *Criminal Procedure Systems in the European Community*, London, Brussels, Dublin, Edinburgh: Butterworths.
- Vitzthum, W. G. (2001) *Völkerrecht, 2 neubearbeitete und erweiterte, Auflage*, Berlin, New York: Walter De Gruyter.
- Wilson, C. (1997) *Justice and the Law – the Law our Safeguard*, london: Sweet & Maxwell.
- Überhofen, M. (1999) *Korruption und Bestechungsdelikte*, Freiburg: Max-Planck-Institut.

Dr Milan Škulić

Possibilities for improvement of the position of victims of trafficking in people within criminal procedure

In this paper main possibilities for improvement of the position of victims of trafficking in people within criminal procedure are discussed. The special focus of the analysis is on the issues regarding theoretical base for improvement of the position of victim in criminal procedure. Also, the analysis of international documents related to the protection of victims within criminal procedure, review of laws which allow for organized crime to be proved easier and of legal possibilities (within Yugoslav and comparative law) for prevention of secondary victimization, i.e. for protection of victims, is done.